

*Wszystkie media istnieją po to, aby skłaniać nas do
sztucznego postrzegania świata
i narzucać nam arbitralne wartości.*

Herbert Marshall McLuhan

WSTĘP

Pojęcia dominującej ideologii, polityki informacyjnej, wojny informacyjnej, dezinformacji, manipulacji wpisały się na stałe w naszą przestrzeń społeczną. Używano ich w różnych okresach historii, w rozmaitych kontekstach i ze zróżnicowaną częstotliwością. W największym stopniu natomiast rozpowszechniły się w XX wieku, w okresie bipolarnego podziału świata i zimnej wojny. W czasach zaawansowanych technologii i szybkiego przekazu informacji mass media stały się niezwykle skutecznym środkiem dezinformacji i manipulowania opinią publiczną. Często władza oraz instytucje państwowe za pośrednictwem mediów, które kontrolują, podają lub ukrywają wyselekcjonowane informacje tak, by odnieść określone korzyści.

Media są jedną z instytucji społecznych, które do pewnego stopnia działają na zamówienie społeczeństwa i konkretnych grup społecznych, mając przy tym określony wpływ na całość populacji. Można rozpatrywać dwa aspekty tego wpływu. Po pierwsze, media znacznie ułatwiają osobom w każdym wieku przyswajanie szerokiego zakresu norm społecznych oraz kreują świat ich wartości i orientacji w polityce, ekonomii, zdrowiu, prawie itd. Po drugie, media są systemem nieformalnej edukacji wszystkich grup ludności. Jednocześnie ich użytkownicy mogą otrzymywać stosunkowo wszechstronną, choć zarazem sprzeczną i nieusystematyzowaną wiedzę o różnych kwestiach życia społecznego i politycznego.

Środki masowego przekazu stały się głównym narzędziem rozpowszechniania informacji wpływających na świadomość społeczną. Media kontrolują kulturę, nadają określoną rangę i znaczenie poszczególnym aspektom wydarzeń kulturalnych, wartościują pozytywnie jedne idee, deprecjonując inne. To, czego nie upowszechnia masowa komunikacja, nie oddziałuje na rozwój społeczeństwa. Podobnie informacja – jeśli nie zostanie zamieszczona w sieci, traktowana jest przez ogół jak nieistniejąca.

Media wykorzystują informację, a kontrola nad informacją pozwala manipulować świadomością społeczną, tworzyć rzeczywistość i decydować, które problemy są w danej chwili uważane za najistotniejsze. Sztucznie wytwarza się zjawisko media-świadomości (kreacje umysłu powstałe w oparciu o fałszywe wartości, manipulacyjne interpretacje, podwójne standardy), gdy rzeczywistość prezentowana w mediach znacząco różni się od prawdziwego, realnego świata. Media mają więc dużą siłę kształtowania świadomości opinii publicznej.

Podjęta przez Piotra Sienkiewicza refleksja nad mediami kształtującymi społeczne wzburzenie¹ pozostaje w zgodzie z przemyśleniami autorów niniejszej książki, którzy zaobserwowali zjawisko wpływu informacyjnego i manipulowania społeczeństwem przez media. Eksplorowany przez tego badacza obszar preferencji społeczeństwa co do tego, jak komunikować zagrożenia, ukazuje podatność zbiorowości na taką treść i formę komunikatów o zagrożeniach, jaką generują media – a zatem i podatność na same zagrożenia. Podatność tę określa on jako wzajemną zależność odporności społeczeństwa, która pozwala mu panować nad ryzykiem, oraz jego wrażliwości, która ukazuje ekspozycję na ryzyko². Stąd tak mocny akcent położono w książce na aspekt edukowania społeczeństwa w celu uwrażliwienia go na wywieranie wpływu przez media i działania manipulatorskie.

---

¹ P. Sienkiewicz, *Media kształtujące społeczne wzburzenie*, [w:] *Media a opinie i postawy społeczne*, red. Z. Pucek, J. Bierówka, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2011.

² Idem, *Zagrożenia demokracji w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Transformacje demokracji: doświadczenia, trendy, turbulencje, perspektywy*, red. L.W. Zacher, Difin, Warszawa 2011.

Możliwość szybkiego rozpowszechnienia informacji wśród szerokiego grona odbiorców sprawia, że nowoczesne media przekształcają tradycyjne systemy wartości. Można to ująć tak: ten, kto kontroluje mass media, panuje nad opinią publiczną, a to oznacza, że dysponuje władzą. Angażując obywateli w aktywne uczestnictwo w odbiorze mediów, kontrolujący narzucają im określone wartości, np. przez nadawanie znaczeń, i w ten sposób integrują lub dezintegrują społeczeństwa, wpływając na ich aksjologiczny status.

Informacja bardziej niż kiedykolwiek stała się narzędziem władzy. Kiedy stało się jasne, że ludzka psychika bywa podatna na sugestie, informacja w formie propagandy i agitacji okazała się głównym instrumentem zarządzania ludźmi. Stopniowo zastąpiła ona brutalną siłę, przemoc, którą przez dłuższy czas uznawano za jedyny instrument panowania. Prezydent USA Richard Nixon, występując w swoim czasie w Radzie Bezpieczeństwa Narodowego i podejmując zagadnienia wydatków budżetowych, powiedział, że w jego przekonaniu dolar zainwestowany w informację i propagandę jest bardziej wartościowy niż dziesięć dolarów wydanych na stworzenie nowych systemów broni. Jest bowiem mało prawdopodobne, że te zostaną użyte w praktyce, natomiast zasięg oddziaływania informacji jest nieograniczony zarówno w czasie, jak i w przestrzeni.

Wzrost aktywności informacyjnej społeczeństwa i konsumpcji wprowadziły nową definicję technologii informacyjnej jako sposobu zarządzania świadomością społeczną. Jej narzędzia obejmują technologie wyborcze, technologie reklamowe, programowanie neurolingwistyczne, polityczne i inne obecne w sferze społecznej. Technologia informacyjna przestała być postrzegana wyłącznie jako zespół środków, które służą wszechstronemu posługiwaniu się informacją, obejmując komputery, informatykę i komunikację, czy technik stosowanych do przetwarzania i przesyłania informacji, obejmujących informatykę, telekomunikację i mikroelektronikę.

Reklama i informacja polityczna docierają do konsumenta pozornie bezpłatnie, a za jej produkcję i dostarczanie płać producenci zainteresowani kształtowaniem popytu na niektóre produkty i pomysły. Konsument i odbiorcy ponoszą potem te koszty, gdy kupują reklamowane towary lub promują i rozpowszechniają reklamowane idee.

Jednymi z najczęstszych metod manipulacji, które spotyka się w mediach, są zniekształcanie informacji i dezinformacja. Przekształcanie oryginalnej wiadomości w bardziej ogólną lub bardziej szczegółową, wrywanie słów z kontekstu, aby wypowiedzi przypisać inną funkcję, fałszowanie komunikatu, aby powstała treść sprzeczna z oryginałem, to najczęstsze sposoby wprowadzania w błąd odbiorców. Można dodać do nich decydowanie o kolejności przekazywanych informacji, czyli tasowanie faktów, manipulacyjną semantykę, uproszczenia czy stereotypy. Prawie zawsze zniekształcona informacja jest podawana z użyciem określonych metod. Możemy wskazać takie techniki jak twierdzenie bezalternatywne, powtórzenie, fragmentacja, sensacja czy wykorzystanie braku alternatywnych źródeł informacji (lub braku alternatywnej informacji).

W powszechnym odbiorze manipulacja jawi się jako działanie niekorzystne i niepożądane, którego można uniknąć. Uważa się, że jednostka jest w stanie przedsięwziąć określone kroki mogące uchronić ją od działań manipulatorskich i pozwolić jej na uniknięcie ich konsekwencji. Wskazany model myślenia tylko do pewnego stopnia odpowiada rzeczywistości. Niestety we współczesnym świecie, w którym media są wszechobecne i odgrywają coraz większą rolę, uniknięcie manipulacji wydaje się niemożliwe lub przynajmniej niezwykle trudne.

W obliczu zarysowanej sytuacji nieodzownie potrzebujemy wiedzy na temat mechanizmów manipulacji, aby móc się przed nią bronić. Wiedza ta powinna odnosić się do manipulacji medialnej widzianej z wielu różnych perspektyw i umożliwić jej zdiagnozowanie oraz analizę. Powinna też ostrzegać nas przed konsekwencjami bezkrytycznego korzystania z mass mediów. Zamysłem autorów niniejszej publikacji jest przekazanie czytelnikom takiej właśnie wieloaspektowej charakterystyki informacyjnego wpływu mediów na współczesną rzeczywistość społeczną oraz nakreślenie możliwe szerokich kontekstów medialnych oddziaływań o manipulacyjnym charakterze.

Celem pracy jest zarówno analiza teoretycznych aspektów manipulowania informacją w mediach, jak i ocena konkretnych przypadków oraz przyczyn i skutków działań manipulacyjnych. Refleksje teoretyczne uwzględniają dynamikę zmian współczesnych społeczeństw i samych mediów. Należy bowiem pamiętać, że żyjemy w otoczeniu, które nazwać można turbulentnym.

Zakres i tempo zmian otaczającego nas świata są o wiele większe niż w poprzednich dekadach. Zmianom tym ulegają społeczeństwa i środowisko medialne. Każdego dnia spotykamy się z nowymi zjawiskami, a to, co było dotąd naszym udziałem, przybiera nowe, nieznanne i nietypowe formy. Tę zmienność otoczenia oraz rozwój mediów uczyniliśmy centralnym punktem naszych teoretycznych rozważań.

Niezwykle ważną częścią książki pozostają analizy konkretnych obszarów, w których medialne manipulacje mają szczególny wpływ na współczesne społeczeństwa. Trzeba mieć na uwadze, że manipulacja nie tylko stanowi wyraz wyrafinowanej gry zewnętrznych sił, aktorów medialnej sceny, właścicieli czy nadawców, ale także jest immanentną cechą funkcjonowania mediów jako takich. Często to oczekiwania odbiorców wobec mediów są nieadekwatne do tego, jaką rolę mogą, chcą i realnie odgrywają media. Niejednokrotnie odbiorcy spodziewają się, że będą one lustrem otaczającego świata, pełniąc wyłącznie służebną rolę wobec społeczeństwa. Te oczekiwania nie są spełniane. Dlatego w książce zwracamy uwagę, że do odbioru mediów niezbędne jest właściwe przygotowanie. Odpowiednia wiedza o naturze mediów pozwala, przynajmniej do pewnego stopnia, uodpornić się na medialne oddziaływania.

W pracy analizujemy wiele przykładów oddziaływań mediów, które zniekształcają obraz świata. Dowodzimy, że takie działania są podejmowane w konsekwencji zmasowanych, ściśle zaplanowanych oddziaływań o charakterze propagandowym, które mają wywołać w codziennym życiu zmiany postaw, celów, wartości i działań ludzi. Jednak medialne manipulacje mają miejsce także w bardziej wyrafinowanym środowisku. Kampanie wyborcze w demokratycznych państwach, a także prezentowanie wiadomości o świecie w zachodnich społeczeństwach to także obszar, w którym rozgrywają się zaplanowane działania manipulacyjne.

Mysząc o manipulacji, trzeba mieć świadomość tego, jak szeroki zakres różnych zjawisk, odczuć, działań i ich konsekwencji w potocznym rozumieniu jesteśmy w stanie tym słowem oznaczyć. Manipulacją określamy celowe działania mediów podejmowane w ramach współczesnych wojen informacyjnych i hybrydowych, ukierunkowujące odczucia i emocje zbiorowości wobec innych społeczności czy narodowości. Informacja medialna uznawana jest obecnie za równie niebezpieczną broń jak konwencjonalne

środki bojowe. Wpływ informacyjny mediów na społeczeństwo polega na tym, że te przedstawiają tylko fragment rzeczywistości, wydarzenia czy zagadnienia, co w naszej ocenie ma manipulacyjną naturę. Przez manipulację rozumiemy także stronniczość, czyli prezentowanie jedynie wybranych racji zbieżnych z celami, dążeniami i poglądami manipulującego. Łączymy ją też ze zjawiskiem radykalnej hipertrofii informacji.

Prezentowana czytelnikowi praca składa się z trzech części. Dwa pierwsze rozdziały przedstawiają, jak zmienia się świat informacji, jak nowoczesne społeczeństwa przyjmują te zmiany i jak sobie z nimi radzą. W pierwszym rozdziale szczegółowo zaprezentowana została szeroka siatka pojęciowa terminów, które skłonni jesteśmy utożsamiać z manipulacją. W odróżnieniu od potocznego oglądu manipulacji, w pracy podjęto starania o uporządkowanie określeń i zjawisk, które w różnym zakresie, stopniu i na różnym poziomie analizy sprzyjają manipulowaniu rzeczywistością. W drugim rozdziale skoncentrowano się na opisie znaczenia kompetencji informacyjnych. W tej części pracy ujęto głównie rozważania o tym, jaką rolę odgrywają wiedza, wykształcenie oraz kompetencje zarówno w możliwości dezinformacji, jak i identyfikacji oraz rozumienia tego, czy, kiedy i dlaczego jesteśmy manipulowani. Istnieje konieczność dostrzegania i rozróżniania metod realizacji przez decydentów społecznych funkcji informacji, do których Józef Oleński zalicza odwzorowywanie rzeczywistości, tworzenie zasobów wiedzy, podejmowanie decyzji, sterowanie i konsumpcję³. Preferowanie określonej funkcji informacji i przypisanie jej istotnego lub marginalnego miejsca w hierarchii wpływa na stopień wywiązywania się państwa z odpowiedzialności za tworzenie społecznego ładu informacyjnego, a zarazem na kształtowanie świadomości informacyjno-medialnej społeczeństwa.

Druga część pracy, na którą składają się trzeci i czwarty rozdział, stawia sobie za cel osadzoną w rozważaniach teoretycznych, ale jednak głęboko empiryczną analizę oddziaływań o manipulacyjnym charakterze. Zaprezentowano konkretne, bogato udokumentowane wyniki badań na temat sposobu, w jaki media mogą wpływać na społeczeństwa, oraz ich roli we

---

³ J. Oleński, *Infrastruktura informacyjna państwa w globalnej gospodarce*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2006.

współczesnej wojnie hybrydowej, w której stanowią one jedną z ważnych, być może nawet najważniejszych przestrzeni walki toczonej nie o terytorium czy zasoby, ale w pierwszej kolejności o świadomość, wiedzę, postawy i emocje. Materiał empiryczny dotyczy dwóch, bodaj najbardziej frapujących, obszarów na świecie, które prowadzą silną manipulatorską działalność medialną: Federacji Rosyjskiej i ISIS. Oba te podmioty przy użyciu niezwykle zróżnicowanego arsenału metod oddziałują informacyjnie na całe narody, grupy etniczne i społeczności. Druga część pracy opisuje i wyjaśnia zachodzące tam procesy, stosowane metody i ich wzajemne powiązania, a także stanowi analizę konsekwencji tych działań. Pozwala to zrozumieć, dlaczego prowadzone tu rozważania są tak ważne, a także daje szansę na dokonanie prognozy kierunków rozwoju zasobu medialnych działań manipulacyjnych.

Trzecia część pracy dotyczy w dużej mierze polskiej rzeczywistości społeczno-politycznej i mediów. W rozdziale piątym nakreślono funkcje mediów w nowoczesnym społeczeństwie informacyjnym w kontekście politycznych wyborów jego członków. W demokratycznych państwach zarzut manipulacji postawami odbiorców wymierzony jest w konkretną stację telewizyjną, gazetę czy dziennikarza i wydaje się oskarżeniem bardzo poważnym. Okazuje się jednak, że media, coraz bardziej znaczące także w państwach demokratycznych, za sprawą stronniczości oraz całej gamy środków nie tylko relacjonują rzeczywistość polityczną, ale także ją kreują lub co najmniej współkreują. Szósty, ostatni rozdział pracy stanowi empiryczną analizę wybranych polskich mediów, przeprowadzoną w oparciu o przebadanie zawartości wybranych programów telewizyjnych i czasopism. Analiza ta prowadzi do wniosku o znaczącej skali manipulatorskich działań medialnych. Chodzi tu szczególnie o media publiczne, a także tygodniki społeczno-polityczne, które w świetle wyników przytoczonych badań są graczem na rynku politycznym, nie zaś jedynie forum dyskusji między przedstawicielami stron politycznych.

Rozważania oparte zostały o wszechstronną literaturę przedmiotu. Autorzy wykorzystali publikacje i materiały empiryczne napisane w języku polskim, francuskim, angielskim, niemieckim, rosyjskim i ukraińskim. Warto dodać, że znaczna część materiałów obcojęzycznych, szczególnie

angielskich, rosyjskich i ukraińskich, nie była dotąd w tłumaczeniu na język polski prezentowana polskiemu czytelnikowi. Dwa pierwsze rozdziały książki opracowała Hanna Bartnowska, rozdziały trzeci i czwarty Olga Wasiuta, natomiast rozdziały piąty i szósty opracował Rafał Klepka. Autorzy liczą na życzliwe przyjęcie niniejszej pracy, uwagi krytyczne oraz dyskusje na temat zaprezentowanych w niej rozważań.